

„A karlsbadi ásványgyűjtemény”

A magyarországi közgyűjtemények közt sok olyan akad, ami nemcsak a nagyközönség előtt ismeretlen, hanem maga a muzeológus szakma is kevésbé ismeri.

Ezek közé tartozik a Magyar Tudományos Akadémia Elischer-féle Goethe-gyűjteménye is. Ha valaki mégis ismeri, az elsősorban a világviszonylatban is a legjelentősebbek közé tartozó eredeti Goethe kézírások, autográfok révén. Pedig maga a gyűjtemény — mint azt a »Goethe-szoba« alapításakor, 1896-ban készült leírásból tudjuk¹ — nemcsak ebből a háromtucatnyi Goethe-kéziratból állt, hanem jelentős, 2500 kötetre rügő nyomtatvány, mintegy másfél száz Goethe-kortárstól származó és Goethe-re vonatkozó kézirat, több mint ezer Goethe ábrázolás (kép, metszet stb.), 22 db érem és 366 zenemű (Goethe verseire) kottája is kiegészítette. „Ezen tárgyakon kívül — folytatja a katalógus² — a teremben el vannak helyezve: a karlsbadi ásványgyűjtemény 4 skatulyában”, valamint a nagy költőt ábrázoló mellszobrok és más kisplasztikák.

A gyűjtemény kialakulását, történetét és sorsát már több tanulmány is bemutatta³, de a bizonyos „karlsbadi ásványgyűjtemény” vagy kimaradt az ismertetésből, vagy miután a kutatók nem tudtak róla semmi közelebbit, megmaradtak pusztá említésénél. A legtöbbit róla még a fent idézett, a Goethe-szoba megnyitására kiadott „leíró lajstrom” mond: „4 skatulyában”.

A jelen tanulmány szerzője, lévén történész és művészettörténész, szintén nem az ásványok osztályozását, fajtájának vagy értékének meghatározását kívánta elvégezni, hanem kideríteni, hogy mi is ez a „karlsbadi ásványgyűjtemény”, miért és hogyan kerülhetett ez a „néhány tucat kavics” az értékes kéziratok, finom porcelán szobrocskák és apró érmek közé.

Goethéről tudjuk, hogy érdeklődése sok mindenre kiterjedt, például a képzőművészetre is, sőt az ásványtan sem hagyta hidegen,⁴ volt saját ásvány- illetve vésett drágakő-, gemmagyűjteménye is.⁵ Kézenfekvőnek tűnne, hogy ez a bizonyos „karlsbadi ásványgyűjtemény” is a nagy költő sajátja lett volna. A szóbeli hagyomány ezt is tartja⁶, — de miért lenne akkor „karlsbadi”?

A megoldás kulcsát egy sor gondviselészerű véletlen útján sikerült megtalálni.

Először csak általánosságban az Elischer-féle Goethe-gyűjteményt akartam megismerni, s ehhez tájékozódásképpen a létező szakirodalmat, a megmaradt tárgyakat, a 4 doboznyi ásványgyűjteményt, majd végül „becsületből” a körülbelül 80 folyóméternyi könyvtár két fiókot kitevő katalóguscéduláit lapozgattam át. A mintegy 2500 cédulát persze nem lapról lapra néztem át, csak úgy „nagy lépésenként”. S mit tesz Isten — néhány másik hasznos könyvvel együtt — kezembe akadt: *E. Hlawacek: Goethe in Karlsbad*⁷ című műve. E ritka könyvből megtudhatjuk, hogy Goethe 1785 és 1820 között — betegségét kezelendő. —

12 alkalommal utazott el a csehországi Karlsbadba. Itt pedig, hogy a kúrák közti idejét hasznosan töltsse el, — alkalmas társaságban — többször tett geológiai tanulmánykirándulásokat a város környékén. Ez irányú érdeklődése hozta össze már 1783-ban a karlsbadi drágakővésnök és -csiszoló *Joseph Müller*-rel⁸. Müller, aki 1727-ben Sziléziában született, igen kalandos életút után telepedett le Karlsbadban, s ott a város és környéke ásványaira lett figyelmes. Ezek ugyanis megmunkálva szépségben a drágakövekkel vetekedtek. Mestersege egyre ismertebb lett, sőt érdeklődő műkedvelők és „szakemberek” számára kis karlsbadi ásványtani-mintagyűjteményt is összeállított. Ezt azután, mint a híres cseh üveg fürdőkúra poharakat, amolyan úti emlékként, vitte haza a fürdőváros jómódú idegen közönsége.⁹

Müller vésnököt tehát a geológia kérdései iránt érdeklődő Goethe, ha kúrázni ment, rendszeresen felkereste, s vele igen tanulságos beszélgetéseket folytatott. A Müller-féle 100 darabot számláló karlsbadi mintagyűjteményről Goethe első ízben 1806-os látogatása után számolt be¹⁰, majd egy évvel később bevezetővel ellátott katalógusát is kiadta: *Sammlung¹¹ zur Kenntnis der Gebirge von und um Karlsbad angezeigt und erläutert 1807* címen. 1806-os látogatásakor ugyanis Goethe magával vitt jónéhány darabot, s azokat a jénai múzeumban Lenz bányatanácsossal szakmai szempontból osztályozták. Müller és Lenz útmutatása alapján, de Goethe tollából jelent meg tehát a gyűjtemény katalógusa, melynek eredményeképpen Müller ismertsége és forgalma is jelentősen növekedett.

Joseph Müller öregedvén (1807-ben 80 éves!), de a napoleoni háborúk zavaros időszaka is hozzájárult, hogy az ásványgyűjtemény lassan feledésbe merült, míg nem 1817-ben a tulajdonos is meghalt. Három évre rá, 1820 végén értesült Goethe az örvendetes tényről, hogy Müller örökösei az ásványokat, a gyűjteményt és az egész készletet *David Knoll* helyi kereskedőnek adták el, aki megfélelő hozzáállással és értelemmel kívánta azt rendbe hozni és újra működtetni.¹² Bár Goethe ezután személyesen már nem látogatott el Karlsbadba, de Knollal folytatott levelezésében halála évéig, 1832-ig figyelemmel kísérte a gyűjtemény sorsát.¹³ Utolsó levelében még egy új előszót is készített a „Knoll- (azelőtt Müller)-féle ásványgyűjteményhez”.¹⁴ Sőt ugyanekkor *David Knoll* saját ásványgyűjteményéhez is irt egy hasonló katalógust: *David Knollsche Sammlung von Sprudelsteinen, roh oder geschliffen, angezeigt und eingeführt 1832* címen.¹⁵ Ez a gyűjtemény is helyi példányokból állt össze: 50 darab jellegzetes karlsbadi forrásközből.

A fenti művekből tehát megtudjuk mi is a „karlsbadi ásványgyűjtemény”. Most már csak az maradt hátra, hogy bizonyítsuk, az Akadémia gyűjteménye azonos-e a fenti gyűjteményekkel.

Ez esetünkben két dolgot jelent. Az egyik, hogy felfedjük a gyűjtemény útját az Akadémia palotájába, a másik, hogy azonosítsuk az egyes darabokat a Goethe-féle eredeti katalógussal.

A gyűjtemény alapítója *Elischer Boldizsár* (1818—1895) ügyvéd, aki több mint négy évtizeden át időt és anyagiakat nem kimélve gyűjtött össze szinte mindent, ami Goethével kapcsolatba hozható. Ezt a már majdnem vallásos lelkesedését a szabadkőműves indíttatású vagy jellegű Goethe-társaságok is jelentős mértékben táplálták: nemcsak pesti baráti köre, hanem a frankfurti (*Das Freie Deutsche Hochstift*), a weimari és bécsi Goethe-egyesületek is. Élénk

külföldi kapcsolatait nemcsak levél útján, hanem gyakori utazásaival is ápolta. Ezek során rendre felkereste Goethe egykori tartózkodási helyeit, s ott nemcsak a nagy költő tiszteletét ápolta (pl. emléktábla állításával a cseh Marienbadban, Egerben stb.), hanem gyűjtemény számára ereklyéket is keresett. A csehországi „Goethe-városokat” szinte évente felkereste, s egy ilyen útja alkalmával juthatott hozzá David Knollnál, vagy már az örököseinél a „karlsbadi ásványgyűjteményhez”.¹⁶ Ugyancsak karlsbadi eredet szerzeménye volt például az ismert Goethe-mellképpel díszített üvegpohár is, melyet már 1862-ben Berlinben a Goethe-émlékiállításra is kölcsönzött.¹⁷

Hogy mikor és milyen körülmények közt jutott hozzá a két „karlsbadi ásványgyűjteményhez”, a Müller-féle 100 darabos és a Knoll-féle 50 darabos kollekcióhoz, azt nem tudjuk, erre vonatkozó irat az Elischer-hagyatékból nem került még elő. Az azonosságban mégsem kell kételkednünk, hiszen a két gyűjtemény ittléte másként értelmetlen volna.

Nem maradt más hátra, mint az ásványok azonosítása. Ehhez geológus szakemberek segítségét vettem igénybe, akiknek ezúton is köszönetet mondok.¹⁸ Bár a két gyűjtemény egykor 100+50, azaz összesen 150 darabot számlált, mára a háborús pusztítások és az azt követő zűrzavaros idők következtében 4 rekeszes dobozban összesen 93 darab ásvány maradt.

Minden egyes darabon kis számozott etikett van, melyek alapján a Goethe-féle katalógussal összevetve megállapítható volt az azonosság. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a két katalógus bevezetőjében leírtak tudománytörténeti érdekessége mellett Goethe meghatározásai, néhány pontosítástól eltekintve nagyjából a tudomány mai állása szerint is helytállóak.

Az egyes darabokat azonosítva a Goethe-féle katalógus tételeivel továbbá azt is megállapíthattuk, hogy a Müller-féle kollekcióból összesen 50 tétel van meg (az 50.-tól a 100. tételig), míg a Knoll-féle forráskó-gyűjteményből 7 híjával az egész azonosítható.¹⁹

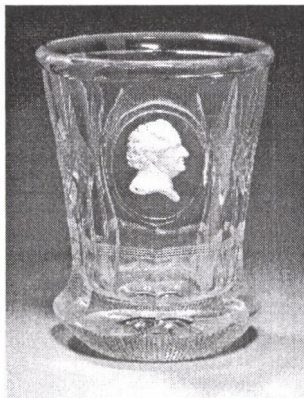
Miután úgy tűnik minden tisztázódott a „karlsbadi ásványgyűjteménnyel” kapcsolatban, már csak egy kérdés marad nyitva. A ma négy dobozból álló két gyűjtemény ugyanis ebben a formájában hiányos, maguk a gyűjtemény kezelői is úgy tudják, hogy egykor még két doboz tartozott hozzá, melyek azonban elvesztek.²⁰ Az 1896-os katalógus viszont szintén csak „4 skatulyáról” tud. Arra gondolhatunk — ha nem sajtóhibáról van szó —, hogy a fennmaradó két dobozt Elischer Boldizsár örökösétől csak később kapta meg az Akadémia.

Buzinkay Péter

JEGYZETEK:

- 1 Heller Ágost. Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. a) Könyvtár. - b) Kéziratok. - c) Arczképek és metszetek. - d) Érmek. - e) Zeneművek. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1896
- 2 Heller Ágost. i.m., V. old.
- 3 Heller Ágost idézett munkáján kívül a legalaposabb ismertetést l.: György, Josef [József]. Die Goethe-Sammlung Balthasar Elschers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 39.) Budapest, 1963
- 4 ld. a 8. és a 11. lábjegyzetekben hivatkozott műveket.
- 5 Femmel, Gerhard — Heres, Gerald. Die Gemmen aus Goethes Sammlung. Lipcse, 1977

- 6 Marth Hildegard, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa közlése, akinek a segítségét ezúton is köszönöm.
- 7 Hlawacek, E., Goethe in Karlsbad. Karlsbad, 1883
- 8 Róla a költő külön is megemlékezik: Joseph Müller geb. 1727 in Libenau, im Bunzlauer Kreise. in: Schmid, Günther (Hrsg.), Schriften zur Geologie und Minerologie 1770—1810. (Goethe. Die Schiften zur Naturwissenschaft.) Weimar, Böhlau, 1947. Erste Abteilung: Texte. Band 1., 292—298. o.
- 9 Érdekes adalék ebből a szempontból, hogy a rangos fürdőközönség már ekkor a városba vonzotta a prágai sőt a külföldi műkereskedelmet is, s maga Goethe is megragadta az alkalmat, hogy művészeti gyűjteményét itt is gyarapítsa. vö.: Femmel, Gerhard — Herres, Gerald, Die Gemmen aus Goethes Sammlung. Lipcse, 1977. 17—18., és 55. o.
- 10 A gyűjtemény előszavában a pontos forráshely megjelölésével. Id.: 11. lábjegyzetben a 331. o.
- 11 Hozzáférhető kiadását Id.: Schmid, Günther (Hrsg.), Schriften zur Geologie und Minerologie 1770—1810. (Goethe. Die Schiften zur Naturwissenschaft.) Weimar, Böhlau, 1947. Erste Abteilung: Texte. Band 1., 331—346. o.
- 12 Joseph Müllerische Steinsammlung angeboten von David Knoll zu Karlsbad. in: Schmid, Günther (Hrsg.), Schriften zur Geologie und Minerologie 1812—1832. (Goethe. Die Schiften zur Naturwissenschaft.) Weimar, Böhlau, 1949. Erste Abteilung: Texte. Band 2., 181—183. o.
- 13 Goethe négy ízben, 1822-ben, 1827-ben, 1831-ben és 1832-ben ír ez ügyben Knollnak. vö.: Hlawacek, E., Goethe in Karlsbad. Karlsbad, 1883, 32. o.
- 14 Joseph Müllerische jetzt David Knollsche Sammlung zur Kenntnis der Gebirge von und um Karlsbad, angezeigt und erläutert 1807, erneut 1832. in: Schmid, Günther (Hrsg.), Schriften zur Geologie und Minerologie 1812—1832. (Goethe. Die Schiften zur Naturwissenschaft.) Weimar, Böhlau, 1949. Erste Abteilung: Texte. Band 2., 412—415. o.
- 15 Hozzáférhető kiadását I.: Schmid, Günther (Hrsg.), Schriften zur Geologie und Minerologie 1812-1832. (Goethe. Die Schiften zur Naturwissenschaft.) Weimar, Böhlau, 1949. Erste Abteilung: Texte. Band 2., 415—419. o.
- 16 E. Hlawacek 1883-ban megjelent könyvében már úgy emlékezik meg David Knollról, mint aki már időközben szintén meghalt. vö.: Hlawacek, E., Goethe in Karlsbad. Karlsbad, 1883, 32. o.
- 17 Bár ő maga már nem Karlsbadban jutott hozzá. A pohár történetét Id.: Divald Kornél, A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz. Budapest, 1917, 121. o.; a berlini kiállításról, ahol több tárgya is szerepelt Id.: Verzeichnis von Goethe's Handschriften, Zeichnungen und Radierungen ... welche im Concertsaale des Königlichen Schauspielhauses vom 19 ten Mai 1861 an ausgestellt sind. Berlin, Schroeder, 1861, 72. o. (10. tétel)
- 18 Viczián István és dr. Kákay Szabó Orsolya a Magyar Állami Földtani Intézetből, valamint Papp Gábor a Magyar Természettudományi Múzeumból.
- 19 Az azonosítást az is segítette, hogy a két gyűjteményen különböző számozást alkalmaztak. Az utóbbiból a 30., 36., 42., 43., 45-47. és az 50. tétel hiányzik, egy számozatlan ásvány a hiányzó leírásának hasonlósága miatt nem azonosítható.
- 20 Marth Hildegard szíves közlése.
- 21 Elischer Gyulától. Boldizsár unokaöccsétől és örökösétől ugyanis 1904-ben és 1907-ben is jelentős tárgyakhoz jutott az Akadémia. vö.: György, Josef [József], Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischer's in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 39.) Budapest, 1963, 12. o.

Metszett kristályüveg-kehely
Goethe-relieffel
a Magyar Tudományos Akadémia
gyűjteményéből.